

ERMƏNİ MİLLƏTÇİLƏRİNİN QARABAĞI İŞĞAL ETMƏ CƏHDLƏRİ (1917- Cİ İLİN FEVRALI – 1918 – Cİ İLİN MAYI)

Rəşad Rüstəmov

AMEA- nın A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
skazka-alin@mail.ru

Açar sözlər: *Qarabağ, Şuşa, erməni, Xoyski, daşnak*

Məqalədə daşnakların Qarabağı Cənubi Qafqazda yaradılacaq gələcək erməni dövlətinin tərkibinə qatmaq cəhdlərindən bəhs olunur.

Həmçinin 1917-ci il Fevral inqilabından sonra Cənubi Qafqazda baş verən proseslər təhlil edilərək siyasi böhranın səbəblərinə aydınlıq gətirilmişdir. Məqalədə erməni millətçilərinin yaranmış şəraitdən Cənubi Qafqazda erməni dövlətini yaratmaq üçün istifadə etdikləri göstərilmişdir.

Qafqaz ordusu tərkibində erməni hərbi dəstələrinin köməyindən istifadə edən daşnaklar yaranmış şəraitdən istifadə edərək Şuşanı ələ keçirdilər.

ПОПЫТКИ АРМЯНСКИХ НАЦИОНАЛИСТОВ ЗАХВАТИТЬ КАРАБАХ (ФЕВРАЛЬ 1917 ГОДА – МАЙ 1918 ГОДА)

Рашад Рустамов

Ключевые слова: *Карабах, Шуша, армяне, Хойский, дашнак*

В статье говорится о стремлении дашнаков присоединить Карабах к будущему армянскому государству.

В своей статье автор проанализировал процессы, происходящие на Южном Кавказе после Февральской революции.

В статье говорится об использовании армянскими националистами возникшей ситуации для создания армянского государства на Южном Кавказе.

Неспособность сформированного после Февральской революции Временного правительства решить экономические проблемы России привели к политическому кризису.

Используя армянские воинские части в составе Кавказской армии, дашнаки временно захватили Шушу.

ATTEMPTS OF ARMENIAN NATIONALISTS TO SEIZE KARABAKH (FEBRUARY 1917 - MAY 1918)

Rashad Rustamov

Keywords: *Karabakh, Shusha, Armenians, Khoy, Dashnaks*

In this article speaks of the desire of the Dashnaks to annex Karabakh to the future Armenian state and analyzed the processes taking place in the South Caucasus after the February revolution.

The elimination of tsarism and the creation of the republic provided small peoples with the opportunity of self-determination within Russia.v

The article talks about the use by Armenian nationalists of the situation that has arisen to create an Armenian state in the South Caucasus.

The inability of the Provisional Government formed after the February Revolution to solve the economic problems of Russia led to a political crisis.

In his article, using the Armenian military units as part of the Caucasian army, the Dashnaks temporarily captured Shusha.

1917 – ci ilin Fevral inqilabı mütləqiyyətin varlığına son qoyaraq Rusiyada respublika quruluşunun bərqərar olmasına səbəb oldu.

Fevral inqilabından sonra Rusiyanın mərkəzində hakimiyyət uğrunda mübarizə fəhlə, əsgər və kəndli sovetləri və Müvəqqəti hökumətin orqanları arasında gedirdisə Cənubi Qafqazda bu mübarizədə həmçinin milli şuralar da də iştirak edirdilər.

1917-ci il martın 16-da Yelizavetpol şəhərində keçirilən Cənubi Qafqaz müsəlmanlarının iclası yerlərdə müsəlman komitələrinin yaradılmasını, Tiflisdə Cənubi Qafqaz müsəlmanlarının milli bürosunun təşkilini və diyar müsəlmanlarının qurultayının çağırılmasını vacib saydı. Tezliklə Azərbaycan milli hərəkatının mərkəzi Yelizavetpoldan Bakıya keçdi. 1917-ci il martın 27-də Bakı Müsəlman İctimai və Siyasi Təşkilatları Milli Şurası və onun Müvəqqəti Komitəsi təşkil edildi.

Azərbaycan əraziində Müsəlman milli şuraları ilə eyni vaxtda Erməni milli şuraları da yaradılırdı. Cənubi Qafqazda erməni milli şuralarının təşkilinə sosialist inqilabçı “Daşnaksütyun” partiyası rəhbərlik edirdi. Bu partiya qısa müddət ərzində Cənubi Qafqaz ermənilərinin bütün təbəqələrinin təmsil edildiyi siyasi partiya çevrildi.

Türkiyə və Cənubi Qafqaz ərazisində erməni muxtar qurumlarının yaradılması partiyanın əsas vəzifəsi kimi irəli sürülürdü [3. səh.42].

Erməni milli şuraları qısa müddət ərzində Bakı, Gəncə və Naxçıvan şəhərlərində təşəkkül tapdılar. Şuşada təşəkkül tapan erməni milli şurası müxtəlif millətçi siyasi partiyaların nümayəndələrindən ibarət idi.

Fevral inqilabı qarşısında duran məsələlərdən biri də özünüidarə

orqanlarının bütün Rusiya ərazisinə tətbiq edilməsi idii.

1917-ci il iyunun 21-də Petroqradda Müvəqqəti hökumətin nümayəndələri və Qafqazda yaşayan millətlərin nümayəndələrinin yerli özünüidarə orqanlarının islahatına həsr edilmiş birgə iclası keçirildi. İclasda Cənubi Qafqazın azərbaycanlı əhalisini kadet partiyasının üzvü F.Xoyski təmsil edirdi [6.]

Bu iclas haqqında Bakı Müsəlman Milli Şurasına məlumat verən F.Xoyski qeyd edirdi ki, inzibati sərhədlərin dəyişdirilməsinin müzakirəsi vaxtı “Daşnaksütyun” partiyasının nümayəndələri tərəfindən Yelizavetpol quberniyasının altı qəzasının dağlıq hissəsinin ermənilər tərəfindən məskunlaşmış hissəsindən ayrılmasını və Yelizavetpol quberniyasının iki müstəqil erməni və azərbaycanlı quberniyalarına bölünməsinə təklif edən layihə irəli sürüldü.

Ermənilər özlərinin bu tələblərini mövcud inzibati bölgü sistemi şəraitində zemstvo idarəçiliyinin tətbiq ediləcəyi təqdirdə azərbaycanlıların bu orqanlarda üstünlük təşkil edəcəyi ilə izah edirdilər.

“Daşnaksütyun” partiyasının bu təklifi Azərbaycan və Qafqazın digər müsəlman xalqlarının nümayəndələri tərəfindən etirazla qarşılandı.

Azərbaycan siyasi xadimlərinin fikrincə, Bakı və Yelizavetpol quberniyaları, Zaqatala dairəsi və Cənubi Qafqazda azərbaycanlıların yaşadıkları bütün ərazilər Azərbaycan muxtariyyətinə daxil edilməli idi.

“Daşnaksütyun” partiyasının VI qurultayında qəbul edilmiş proqramda gələcək erməni muxtariyyətinin tərkibinə aşağıdakı əraziləri daxil etmək nəzərdə tutulurdu: a) İrəvan quberniyası b) Yelizavetpol quberniyasının ermənilər yaşayan dağlıq hissəsi c) Tiflis quberniyasının ermənilər yaşayan cənub hissəsi d) Qars vilayətinin Qars və Kağızman dairələri. Gürcü Milli Şurasının rəhbərliyi isə Gürcüstan muxtariyyətinin tərkibinə Tiflis və Kutaisi quberniyalarını, Batum vilayətini, Zaqatala dairəsini və Qars vilayətinin Ərdahan dairəsini daxil etməyi nəzərdə tuturdu.

Artıq 1917-ci ilin yayında Müvəqqəti hökumətin ölkəni davam etməkdə olan iqtisadi böhrandan çıxarmaq sahəsində bacarıqsızlığı aşkar oldu. Sənaye istehsalının həcmi 1916-cı ildən fərqli olaraq 36,5% aşağı düşdü.

Aqrar problem həll edilməmiş qalırdı. Müvəqqəti hökumətin bu sahədə fəaliyyəti əsas vəzifələri torpaq islahatı layihəsinin hazırlanmasından ibarət olan diyar və quberniya torpaq komitələrinin yaradılması ilə məhdudlaşdı. Torpaq məsələsinin son həlli Müəssislər Məclisinin çağırılmasına qədər təxirə salındı. Müvəqqəti hökumətin bu siyasəti yeni kəndli çıxışlarına səbəb olurdu.

İqtisadi böhran siyasi böhrana gətirib çıxartdı. Yerlərdə əhali Müvəqqəti hökumətin nümayəndələrinə tabe olmaqdan imtina edirdi.

Bu həmçinin Azərbaycanı aid idi. Siyasi böhran həmçinin quldurluğun geniş yayılmasına səbəb oldu. Müvəqqəti hökumətin hakimiyyət orqanları quldurluğa qarşı mübarizə aparmağda aciz idilər.

Azərbaycanda 1917-ci ilin sentyabr ayında baş verən quraqlıq vəziyyəti daha da ağırlaşdırırdı.

1917 – ci ilin sentyabr ayında Yelisavetpol quberniyası erməni Milli Şurasının icraiyyə komitəsinin iclasında çıxış edən Malxazov Cavanşir qəzalarda çörəyin çatışmaması, artıq oktyabr ayında aclıq təhlükəsinin real olduğunu elan etdi.

Qarabağda fəaliyyət göstərən erməni millətçiləri yaranmış vəziyyətdən hakimiyyətin qəsb edilməsi üçün istifadə etdilər.

Rusiya müsəlmanlar Volqaboyu tatarlarını çıxarmaq şərti ilə hərbi mükəlləfiyyətdən azad idilər. Bu azərbaycanlılar arasında hərbi kadrların azlığına səbəb oldu.

Qarabağın ermənilərinin kişi əhalisinin böyük bir hissəsi I dünya müharibəsi dövründə ordu sıralarına çağırılmışdı. Onların əksəriyyəti Qafqaz ordusu sıralarında qulluq edirdilər. Rusiyada baş verən siyasi böhran ordunun dağılması ilə müşahidə olunurdu. Ordudan qayıdan ermənilər evlərinə silahla qayıdırdılar [4].

1917 – ci ilin sentyabr ayında Şuşanın erməni milli şurası kəndli və hərbi deputatlar sovetinin təşkil edilməsi haqqında qərar verdi [5].

Oktyabr çevrilişi ərəfəsində baş verən siyasi böhran Qafqaz ordusunun ərzaq təminatının zəifləməsinə səbəb oldu. Ərzaqla təmin edilməyən hərbiçilər yerli əhalini hesabına ölərinin təmin etməyə çalışırdılar.

Buna misal olaraq Tərtərdə yerləşən Penza diviziyasının rotasının əsgərlərinin törətdikləri özbaşınalıqlarını göstərmək olar. “Onlar evlərə soxulur, dinc sakinləri təhqir edir və talayırdılar”. Yerli hakimiyyət orqanları əsgərlərin özbaşınalığının qarçısını almağa aciz idilər [7].

Hələ 1917-ci ilin sentyabrın ayının 18 – də müxtəlif erməni siyasi partiyaların iştirakı ilə keçirilən iclasda Dağlıq Qarabağın yeni hökumət orqanı siyasi partiyaların Müvəqqəti Soveti təşkil edildi. Şura 14 nəfərdən ibarət idi. Şuranın sədri Ayrapet Musaelan seçildi. Müvəqqəti Sovetin yanında Tümyanın rəhbərlik etdiyi Hərbi şura yaradıldı. Şura tezliklə Şuşa ərazisində hakimiyyəti öz əlinə aldı [8].

1917-ci il oktyabrın 31-də Bakı Soveti özünü Bakı quberniyası və Dağıstan ərazisində qanunverici və inqilabi hakimiyyət elan etdi [1. səh.51]. Bolşeviklər Bakını Qafqazda Sovet hakimiyyəti uğrunda mübarizə mərkəzinə çevirməyə çalışırdılar [8].

1917-ci ilin oktyabr ayında Rusiyada baş verən hakimiyyət böhranı dövlət çevrilişi ilə nəticələndi. Rusiyada Leninin rəhbərlik etdiyi yeni hökumət bərqərar oldu.

Oktyabr çevrilişi bolşeviklər və sol esərləri çıxmaq şərti ilə Cənubi Qafqazda fəaliyyət göstərən bütün siyasi partiyalar tərəfindən hakimiyyətin qeyri-qanuni mənimsənilməsi kimi qəbul edildi.

1917-ci il oktyabrın 31-də Bakı Soveti özünü Bakı quberniyası və Dağıstan ərazisində qanunverici və inqilabi hakimiyyət elan etdi [1. səh.51].

Bolşeviklər Bakını Qafqazda Sovet hakimiyyəti uğrunda mübarizə mərkəzinə çevirməyə çalışırdılar. Bakının rus və erməni əhalisi Bakı Sovetini azərbaycanlıların milli hərəkətinin qarşısını almağa qadir olan yeganə qüvvə hesab edirdilər.

1917-ci il noyabrın 22-də İctimai Təşkilatları Komitəsinin buraxılması ilə Bakı Soveti yeganə siyasi hakimiyyət orqanına çevrildi. Bolşeviklər Bakını Qafqazda Sovet hakimiyyəti uğrunda mübarizə mərkəzinə çevirməyə çalışırdılar.

Daşnakların Şuşanın ələ keçirməsi Qafqazda sovet hakimiyyətinin yayılmasına məsədlərinə ziddiyyət təşkil edirdi. Lakin buna baxmayaraq Bakı fəhlə və hərbi deputatları sovetinin rəhbəri olan Şaumyan Şuşa ermənilərinin fəaliyyətini yalnız özünəmədafiə addımları kimi izah edirdi.

“Hamı silahlanmışdı. Kəndlilərin ətrafında səngər qazılmışdı. Bütün həyat dayanmışdı və əməkli əhali hər dəqiqə gözləyirdi ki erməni-tatar qırğının ustaları yenə də müsəlman kəndlilərini aldadıb erməni kəndliləri ilə qardaş qırğını müharibəsini aparırdılar” [2. s,213-215].

Zaqafqaziya Komissarlığının Cənubi Qafqaz əhalisinə müraciətində özünün müvəqqəti_xarakterini bəyan edərək diyarın gələcək taleyini Ümumrusiya Müəssislər Məclisinin müəyyən_edəcəyini qeyd edirdi.

Rusiyada fəaliyyət göstərən siyasi partiyaların əksəriyyəti dövlət quruculuğunu müəyyən etmək hüququnun yalnız bərabər və ümumi seçkilər yolu ilə seçilən Müəssislər Məclisinə mənsub olduğunu qəbul edirdilər. Oktyabr çevrilişi onlar tərəfindən hakimiyyətin bolşeviklər tərəfindən mənimsənilməsi kimi qiymətləndirilirdi.

Müəssislər Məclisinin çağırılması ideyası ilə öz hakimiyyətinə qanuni xarakter vermək istəyən Xalq Komissarları Soveti 1917-ci ilin noyabrında Ümumrusiya Müəssislər Məclisinə seçkilərin keçirilməsi haqqında qərar qəbul etdi.

Müəssislər Məclisinə seçkilərdə (Azərbaycan) Müsəlman milli şuraları və Türk – Ədəmi- Mərkəziyyət Müsavat partiyası vahid siyahı ilə çıxış edirdilər. Qarabağdan Müəssislər Məclisinə seçkilərdə Xosrof Paşa bəy Sultanov qalib gəldi

Ümumrusiya Müəssislər Məclisi 1918-ci il yanvarın 5-də öz işinə başladı. Eser və menşeviklərin əksəriyyət təşkil etdiyi (62%-dən çox) Məclis Ümumrusiya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin hakimiyyətin sovetlərə keçməsi haqqında deklarasiyasını təsdiq etməkdən imtina etdi. Yanvarın 7-də

Ümumrusiya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin qərarı ilə Müəssislər Məclisi buraxıldı. Fəaliyyətinin qısa müddət davam etməsinə baxmayaraq, Müəssislər Məclisi torpaq haqqında, torpağın ümumxalq mülkiyyətinə keçməsi - sosiallaşması və torpağın istifadəsinin mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanlarının ixtiyarına verilməsini göstərən qanun qəbul etdi.

Müəssislər Məclisinin buraxılması Rusiyada hakimiyyət böhranının sülh yolu ilə həllini qeyri-mümkün etdi.

1918-ci il yanvarın 12-də Zaqafqaziya Komissarlığının Müəssislər Məclisinin dağılmasından sonra diyarda yaranmış yeni siyasi şəraiti qiymətləndirən qanunvericilik səlahiyyətlərinə malik olan yerli idarəetmə orqanının - parlamentin çağırılması haqda qərar qəbul etdi. 23 yanvar 1918-ci ildə Cənubi Qafqazdan Müəssislər Məclisinə seçilmiş deputatların müşavirəsində bu məsələ müzakirə edildi və Seymin formalaşması haqqında vahid mövqeyə gəlini.

1918-ci il aprelin 22-də Zaqafqaziya Seyminin geniş iclası çağırıldı və Azərbaycan fraksiyasının təsiri altında Seymdə Müstəqil Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikasının elan edilməsi haqqında qətnamə qəbul edildi. Cənubi Qafqazın dövlət quruluşu milli partiyaların proqramına cavab verirdi. Bu respublika üç muxtar qurumdan - Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan Muxtar Respublikalarından ibarət olmalı idi.

Zaqafqaziya Federasiyası diyar qarşısında duran problemləri həll edə bilmədi. 1918-ci il mayın 26-da Zaqafqaziya Seyminin son iclası keçirildi. İclasda Zaqafqaziya Federativ Demokratik Respublikasının mövcudluğuna son qoyuldu.

Azərbaycan fraksiyası 1918-ci il mayın 27-də özünün fəvqəladə iclasını keçirdi. İclas Azərbaycanı idarə etməyi öz üzərinə götürməyi və özünü Azərbaycanın Milli Şurası elan etməyi qərara aldı.

Milli Şuranın 1918-ci il mayın 28-də keçirilən iclasında Azərbaycanın müstəqilliyi elan edildi. Şuşanın azad edilməsi müstəqil Azərbaycan Respublikasının əsas vəzifələrindən birinə çevrildi.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Cümhuriyyəti. 1918-1920. Bakı. Elm. 1998. 335 səh.
2. Şaumyan S.G., Seçilmiş əsərləri. II cild, Bakı: 1978. 488 səh.
3. Аскеров – Кенгерлинский А. Трагедия Азербайджана. Хазар журн, 1990.№ 3, 140 səh.
4. «Баку» qəzeti, 25 mart 1917 – ci il №68.
5. «Баку» qəzeti, 7 sentyabr 1917 – ci il №200.

6. «Борьба» qəzeti, 1917, 31 iyun.
7. « Каспий» qəzeti, 30 sentyabr 1917. №218.
8. sumgait.info/caucasus-conflicts/karabakh-soldier-notes/karabakh-soldier-notes-1.htm).